

работников в высших учебных заведениях к работе с детьми группы «риска» на уровне бакалаврата и магистратуры; раскрыто особенности этого процесса; сотрудничество университетов и социальных учреждений; интеграцию теории и практики, различные модели практической подготовки.

Ключевые слова: социальный работник, социальная работа, дети группы «риска», социальная работа с детьми группы «риска», принципы социальной работы с детьми группы «риска», профессиональная подготовка социальных работников, особенности профессиональной подготовки социальных работников к работе с детьми группы «риска».

The article deals with the interpretation of the essence of the concept of "children at risk group"; characterizes the leading principles, content and form of social work with a specific category of children in the UK; emphasizes the systemic nature of the work carried out; shows the main aspects of the social workers university training at undergraduate and graduate levels to work with "children at risk group". Special attention is paid to the analysis of the main features of this process: cooperation of universities and social institutions; integration of theory and practice, a variety of models of practical training.

Key words: social workers, social work, "children at risk group", social work with "children at risk group", the principles of social work with "children at risk group", social workers professional training, peculiarities of social workers professional training to work with "children at risk group".

УДК 37.013. 42:06.011:061. 213

САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА В ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Поліщук Юрій Йосипович
м.Тернопіль

У статті здійснено аналіз діяльності молодіжних громадських об'єднань як важливих чинників впливу на процес саморозвитку особистості школярів. Розкрито психолого-педагогічні особливості процесу саморозвитку особистості сучасного школяра. Особливу увагу приділено характеристиці форм і методів діяльності сучасних дитячих і молодіжних об'єднань, впливу їх діяльності на формування світогляду, духовних цінностей, морально-вольових якостей школярів. Проаналізовано соціально-педагогічні умови стимулювання процесу саморозвитку школярів у діяльності молодіжних громадських об'єднань.

Ключові слова: особистість школяра, молодіжне громадське об'єднання, саморозвиток, чинники саморозвитку, форми і методи діяльності сучасних дитячих і молодіжних об'єднань.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Як свідчать матеріали різних досліджень проблема впливу на процес формування особистості сьогодні є як ніколи актуальною. Особливо привертають увагу спроби проаналізувати вплив різних позашкільних чинників на цей процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема саморозвитку завжди привертала увагу дослідників, і нині є актуальною у філософських, психологічних і педагогічних працях. Зазначена проблема знайшла своє відображення в статтях і монографіях таких науковців як А.Адлер, Б.Ананьєв, Л.Виготський, Т.Коннікова, Л.Новикова, А.Петровський, Р.Роджерс, С.Шацький та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Зважаючи на недостатній рівень вивчення та аналізу зазначеної проблеми через призму праць вказаних дослідників можна дійти висновку, що джерелом саморозвитку є необхідність і потреба в формуванні особистісних якостей індивідуума, розвиток і корекція світоглядних установок і переконань, розбудова особистості.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Матеріали статті виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Тернопільського національного

педагогічного університету імені В.Гнатюка у зв'язку з роботою теми «Теоретико-методологічні основи професійної підготовки фахівців в умовах реалізації ідей Болонської угоди» (ПК №0109U002310).

Формулювання цілей статті. Метою пропонованої статті є вивчення можливості покращення системи роботи із формування особистості школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вагомими чинниками в прискоренні процесу саморозвитку особистості є її діяльність і активність. У філософському енциклопедичному словнику діяльність визначається як «специфічна форма активного ставлення до оточуючого світу, зміст якої складає його доцільні зміни і перетворення в інтересах людей» [8, с.160]. Зокрема Е.Юдін вважає, що «діяльність є специфічною формою активного відношення до оточуючого світу на основі освоєння і розвитку наявних форм культури» [9, с.13].

Відповідно Г.Андреєва зазначає, що «коли розуміти процес розвитку особистості в її активній взаємодії із соціальним середовищем, то кожен з елементів цієї взаємодії має право на розгляд без побоювання, що переважна увага до одного з боків взаємодії обов'язково має обернутися його абсолютизацією, недооцінкою іншого компонента. Науковий розгляд питання про соціалізацію жодною мірою не виключає проблему розвитку особистості, а навпаки, передбачає, що особистість розвивається в її становленні як активний суб'єкт» [1, с.275].

Розгляд філософських і психологічних аспектів процесу саморозвитку особистості дозволяє ставити питання про суть протікання зазначеного процесу в різних молодіжних громадських об'єднаннях, так як саме молодіжне співтовариство є інструментом впливу на суть самовдосконалення особистості. Зосередивши свою увагу на такій формі молодіжних співтовариств як молодіжні громадські об'єднання, розглянемо соціально-педагогічні умови, необхідні для успішного протікання саморозвитку школярів у них.

Старшокласник в силу своєї діяльності (навчання, спорт, дозвілля тощо) входить в різні співтовариства ровесників: класний колектив, дворова компанія, тимчасові колективи, неформальні угруповання, молодіжні громадські об'єднання. Як зазначають науковці всі ці співтовариства, безперечно, здійснюють певний вплив на формування осо-

бистості школяра за рахунок спільної діяльності і системи міжособистісних відносин. Взаємодія їх, на нашу думку, є ефективним чинником, який суттєво впливає на процес соціалізації підростаючого покоління, створює «необхідні умови для соціальної творчості через розмаїття форм ціле орієнтованої діяльності, що дозволяє старшокласнику усвідомити себе як особистість, самоутвердитися, розвинути інтереси і здібності» [4, с.13]. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що найбільш ефективним інструментом впливу на процес формування особистості старшокласника є саме молодіжні громадські об'єднання.

Старшокласник, перебуваючи в них, прагне до задоволення своїх потреб у спілкуванні, самоутвердженні, пізнанні.

Сучасний етап розвитку молодіжного руху характеризується створенням різних за своєю спрямованістю, програмними установками, методами організації діяльності молодіжних громадських об'єднань.

Практика засвідчує, що молодіжні громадські об'єднання необхідні сучасним старшокласникам для прояву ініціативи, самостійності, для посиленої і реальної участі в житті суспільства, для реалізації своїх мрій і сподівань. Не викликає сумнівів і те, що молодіжні формування відіграють важливу роль в особистісному розвитку школярів.

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що молодіжні громадські об'єднання володіють значним соціально-педагогічним потенціалом, спроможним забезпечити ефективний саморозвиток особистості. Поряд з тим на практиці діяльність зазначених об'єднань не завжди створює відповідні умови для здійснення даного процесу. Ці умови – не просто створені обставини діяльності, що самі по собі вимагають від школяра соціально очікуваної поведінки, а лише ті, які активізують особистісний досвід та наявний потенціал.

Із всього розмаїття можливих соціально-педагогічних умов ми виділили лише ті, які, наш погляд, найбільш ефективно будуть сприяти особистісному саморозвитку члена молодіжного громадського об'єднання, а саме: створення оптимального соціально-педагогічного простору як форми організації діяльності молодіжного громадського об'єднання; орієнтація молодіжного громадського об'єднання на створення життєвої перспективи як реалізації ціле направленої діяльності об'єднання; взаємодія старшокласників і дорослих членів об'єднання як стратегія взаємовідносин в колективі.

Оптимальний соціально-педагогічний простір являє собою таку форму соціалізації школярів, у якій інтегруються складові частини розвитку особистості. Зазначений простір можна охарактеризувати як:

– раціонально організовану діяльність старшокласників, що відбувається у певному соціумі. Саме тут школяр може реально проявити себе у різних статусах, ролях, позиціях, в індивідуальній і колективній, виконавській і творчій діяльності, як особистість зі своєю соціальною і громадянською позицією; ефективний засіб набуття особистого життєвого досвіду самостійності, досвіду спілкування, колективної спільної діяльності з ровесниками і дорослими членами об'єднання; засіб емоційно-морального розвитку; світ різноманітних форм діяльності і фантазій, свободи творчості, світ яскравих вражень і захоплень – найбільш цінного для будь-якого підлітка.

Відомо, що саморозвиток особистості тісно поєднується із соціальним самовизначенням особистості. У сучасній психології самовизначення розглядається як готовність людина усвідомлено і самостійно планувати та реалізовувати перспективи свого розвитку.

Про особистість, яка встала на шлях самовизначення, ми можемо говорити як про людину, в якій долається потреба шукати опору в зовнішній підтримці і, навпаки, з'являється здатність повністю спиратися на себе – робити

самостійний вибір, займати свою позицію, бути відкритою і готовою до будь-яких нових поворотів свого життєвого шляху.

У процесі дослідження ми здійснили спробу виявити соціально-педагогічні умови і механізми впливу діяльності молодіжних громадських об'єднань на процеси соціалізації, соціального саморозвитку і самовизначення їхніх членів.

Аналізуючи сутність впливу діяльності молодіжних організацій на ці процеси, ми виходили з того, що формування особистості члена молодіжної спілки має розглядатися в рамках реалізації особистісних цілей, мотивів, потреб і смислу діяльності в молодіжному формуванні. Саме смисл дозволяє побачити події, іншому форматі, ніж вони йдуть у певному причинному ланцюгу. Отже, якщо рухатися по горизонталі в рамках цілей, мотивів, потреб, ми залишимося в наявній ситуації і будемо приречені в своєму дослідженні на рух по замкнутому колу.

Новий погляд на наявну ситуацію ми отримуємо тоді, коли вона починає розглядатися у контексті саморозвитку особистості. Тільки в цьому випадку вона може бути розгорнута до повноти своєї сутності. Формою цієї «повноти» є смисл діяльності особистості. Лише вихід на рівень смислу дає нам можливість науково осмислити результати дослідження діяльності молодіжних громадських об'єднань і її ролі в структурі саморозвитку учнівської молоді.

На нашу думку, смисл створює умови для виходу старшокласника – члена молодіжної спілки на вищий рівень усвідомлення суті його перебування і діяльності у спілці. У конкретній діяльності за межами школи для учня щоразу відкривається шанс вийти за межу причин і наслідків, дати свою власну відповідь на ситуацію з позиції «тут і тепер». Тобто, ми виходимо з того, що в момент певної позанормативної (поза межами школи) дії особистість *стимулює процес народження чогось нового в собі* – того, що не може народитися з її шкільної практики; така дія, яка відбувається *всередині певної цілісності (тобто в межах молодіжної організації)*, є відображенням прихованого, але разом з тим і реального соціалізаційного впливу діяльності молодіжної спілки на процес саморозвитку особистості.

Діяльність всередині певної цілісності М.Буякас розглядає як *феномен свободи*. Феномен свободи в ході певних дій починає лунати для старшокласника як голос спонукання до певної поведінки, певних дій. Таким чином, смисл, феномен свободи, взаємодії, взаємовпливи у своїй сукупності складають, на думку ряду дослідників, психологічну і моральну основу процесу саморозвитку і самовиховання особистості, тобто основу соціалізації членів молодіжних громадських об'єднань.

Проведений вище аналіз дозволяє сформулювати наступні підходи, на яких будується наше бачення проблеми саморозвитку і самовизначення учнівської молоді в рамках молодіжних громадських об'єднань. Отже, ми їх розглядаємо як наслідок певних дій члена молодіжної спілки, що дозволяють йому виходити, виокремлювати себе із причинно-наслідкової залежності, попереднього стану сформованості особистості, і діяти в ситуації, коли старшокласник в силу обставин діяльності спілки починає «контактувати» з вищими, вічними смислами людського буття; і не лише «контактувати», але й формувати свої світоглядні установки і духовні цінності, знаходячись всередині цієї цілісності або повноти. Дії в умовах «повноти» можна розглядати як вільні особистісні дії. Діючи так, старшокласник щоразу отримує новий особистісний досвід. Такий досвід є точкою зустрічі особистості із особистісними само змінами. Він формує здатність сприймати нове в собі, являти його оточенню як перетворюючу і творчу силу. По суті ми говоримо тут про такий шлях саморозвитку і самовизначення особистості, коли йде зміна самої себе в новому особистісному досвіді. Можна сказати, що молода людина як особистість щоразу «в самому ж досвіді і народжується», тобто «народжується» в процесі соціально значущої і суспільно корисної ді-

яльності молодіжного громадського об'єднання.

Шлях саморозвитку і самовизначення є, таким чином, шляхом «порятунку» від емпіричної залежності. Дії члена молодіжного громадського об'єднання, який бере активну участь у його діяльності, характеризується тим, що вони здійснюються щоразу заново всередині деякої повноти і цілісності. Цією «повнотою» є смислова сфера суб'єкта, яка починає звучати для нього як *голос внутрішньої необхідності*, і який спрямовує його до корінних смислів екзистенції. Відповідно, молода людина стає суб'єктом свого життя, тобто здійснює само соціалізацію.

Отже, перед соціальним педагогом постає завдання: як же допомогти школярам – членам молодіжних громадських об'єднань навчитися співвідносити себе з «повнотою»? Як корінні смисли можуть стати для старшокласника активною, живою формою поведінки, «формою наслідування», формою, яка конструє особистість?

Щоб відповідати на ці питання, необхідно згадати висновок психолога М.Мамардашвілі: «Необхідно створити певну ситуацію, щоб підліток міг випробувати себе» [6, с.72]. У працях Т.Буякаса знаходимо пораду стосовно того, що людині необхідно створити певну конструкцію («текст свідомості»), засобом якої вона починає «розгортати себе», тоді для неї стануть можливими нові почуття і уявлення, вона побачить себе по-справжньому [3]. Варто підкреслити, що зазначені науковці вважають, що в ході такої діяльності в структурі особистості народжується щось нове. Підтвердження цієї думки можна знайти і в дослідженнях сучасних мистецтвознавців, які вважають творчість основою діяльності людської психіки, що, власне кажучи, і здійснює саморозвиток.

Т.Буякас і М.Мамардашвілі висунули концепцію необхідності для творчості відповідно організованого простору або поля впливу. Саме цей простір народжує все новий і новий внутрішній досвід. Щоб прийняти і сприйняти такий досвід, старшокласник часто повинен подолати власні стереотипи, внести корективи у систему особистісних ціннісних установок. Отже, зазначений простір, а під ним ми розуміємо поле діяльності молодіжного громадського об'єднання, стає місцем, де умови розвитку особистості уже не затиснуті і не зафіксовані рамками стандартної поведінки, а безперервно змінюються, відповідаючи на ситуацію «тут – і тепер». Таким чином, в ході соціально значущої і суспільно корисної діяльності члени молодіжної спільки відкривають для себе і в собі невідомі їм раніше сторони і якості ціннісних орієнтацій та світоглядних уявлень.

У цій внутрішній роботі власного «Я», як стверджують психологи, беруть участь і певні символи. Як вказує Т.Буякас, «ми є свідками внутрішнього діалогу між нескінченими потенційними можливостями спроможності людини до творчості і невичерпним потенціалом символу. У такому діалозі відбувається зустріч незавершеного буття символу і творчого потенціалу людини. Обидва партнери цього діалогу через власну подію рухаються кожний у своєму напрямку, але які на певній точці можуть перетинаються, суттєво впливаючи при цьому на особистість» [3, с.36].

Розглядаючи зазначене у контексті соціалізації членів молодіжних громадських об'єднань, ми вважаємо, що в її процесі взаємодіють певні символи, під якими розуміємо специфічні, притаманні саме конкретному молодіжному громадському об'єднанню духовні і моральні цінності та установки. Під час відповідної діяльності вони ніби «оживають», набувають конкретних обрисів, взаємодіють з духовно-моральним світом особистості.

Необхідним і важливим у саморозвитку особистості старшокласника – члена молодіжного громадського об'єднання, на нашу думку, є взаємодія із своїми товаришами по об'єднанню. Вона дозволяє забезпечити становлення суб'єктної позиції кожному з членів зазначеного формування.

Взаємодія як форма діяльності органічно пов'язані з від-

носинами. Останні ж визначаються як «взаємне спілкування, зв'язок між суб'єктами спілкування на якомусь ґрунті» [7, с.419]. Зокрема, А.Леонтьєв звертає увагу на те, що діяльність є системою, яка, в свою чергу, включена в систему відносин. Він вказував на те, що відносини – це діяльність у її оформленні [5, с.73].

Нашу увагу привертає введене у науковий обіг поняття «виховні відносини» (термін А.Бойка). «Це творча, морально-естетична взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, спрямована на досягнення мети виховання, зумовлена соціально і психологічно всією системою суспільних відносин, загальнолюдських і національних цінностей, і яка відповідає певному етапу розвитку суспільства» [2, с.25].

Запропоноване визначення ґрунтується: на теоретичних положеннях В.М'ясіщева, який першим звернув увагу на те, що в практиці має місце тотожність в поняттях «відносини» і «взаємодія»; на філософсько-психологічній концепції С.Рубінштейна, в якій доведено, що ставлення людини до людини опосередковує ставлення до буття. Це дозволило дійти висновку, що від характеру взаємин між членами молодіжних громадських об'єднань залежить у вирішальній мірі вся їхня діяльність.

Для організації ефективної діяльності, яка сприяє саморозвитку особистісних якостей старшокласника, ми використали методику колективного творчого самовиховання. Важливою складовою організаційного періоду став процес колективного обговорення і прийняття відповідних рішень. Такий підхід до організації планування робить старшокласників відповідальними за пропозиції, які вони вносять на загальне обговорення. Колективне обговорення майбутніх акцій і заходів завершається аукціоном організаторів, в процесі якого визначають відповідальних за творчі справи. Відповідно на наступному етапі для кожного члена молодіжного громадського об'єднання з'являється шанс реалізувати себе як організатору.

Стадія реалізації конкретних акцій і заходів надає школярам можливість проявити не лише організаторські, але й творчі здібності. Реалізуючи свій потенціал у процесі колективних творчих справ, кожний член молодіжної спільки отримує можливість оцінити і розвинути свої здібності.

Важливу роль у процесі саморозвитку особистості відіграє атмосфера доброзичливої підтримки і довіри всередині спільки. Рефлексія кожної реалізованої творчої справи дозволяє всім учасникам адекватно оцінити свої успіхи і промахи, оцінити вклад кожного у спільну справу. Це є вагомим стимулом для участі в подальшій діяльності молодіжної спільки і подолання можливих помилок.

У результаті проведеної роботи була розроблена і частково реалізована концепція особистісного саморозвитку старшокласника – члена молодіжного громадського об'єднання, яка відображає: потребу у визнанні, що є характерним для члена молодіжного громадського об'єднання; підвищену сприйнятливості до соціальних явищ сучасної дійсності; наявність мотивації до активної діяльності, взаємодії з своїми товаришами, очікування успіху; потребу у самовизначенні і розвитку.

Необхідність активізації саморозвитку старшокласника в умовах функціонування молодіжної спільки дозволила визначити відповідні завдання. На нашу думку, до них необхідно віднести: виховання особистісних якостей і світоглядних переконань; підвищення соціальної компетентності старших школярів; формування установки на самостійне вирішення життєвих проблем.

Проведена теоретична і практична робота дозволила виділити взаємозв'язані напрями у вирішенні зазначених завдань, це:

– набуття необхідних нормативних знань в умовах функціонування молодіжного громадського об'єднання; виникнення соціального середовища (молодіжної спільки) у якому різко прискорюється соціальний саморозвиток особистості; визначення позиції, ролі і функції соціального

педагога як носія духовної культури, наставника школярів – членів молодіжного громадського об'єднання.

Зазначена концепція з її базовими основами, завданнями та напрямками реалізації, допомогла утвердитися в тій ролі, яку можуть відігравати молодіжні громадські об'єднання. Вважаємо, що це чудовий спосіб вчитися жити в соціальному просторі прав і обов'язків, можливість зберегти і розвинути свою індивідуальність та неповторність, прискорити свій соціальний саморозвиток.

Розроблені в ході дослідження концептуальні положення, вивчення та експериментальна перевірка підходів до розробки умов сприяння саморозвитку старшокласників у молодіжних громадських об'єднаннях, дозволяють підвести загальні підсумки виконання запланованих завдань і сформулювати такі висновки:

1. Саморозвиток особистості старшокласника в умовах молодіжного громадського об'єднання можна розглядати як процес самовдосконалення, який діалектично поєднує в собі само зміни і само становлення в структурі особистості;

2. Базуючись на висновках ряду праць психологів і педагогів можна стверджувати, що саморозвиток особистості школяра – члена молодіжного громадського об'єднання є процесом визначення і реалізації життєвої стратегії, яка в юнацькому віці найбільш значущо проявляється в особистісному становленні;

3. Аналіз результатів проведеного дослідження свідчить, що на процес прискорення саморозвитку особистості прямо впливає перебування старшокласника в молодіжному громадському об'єднанні, яке, на нашу думку, є сприятливим простором розвитку особистісних якостей і світоглядних переконань учнівської молоді.

4. Найбільший потенціал молодіжної спілки закладений в моделюючому характері життєдіяльності старшокласника, при якому соціалізація його особистості значно прискорюється і набуває нової якості. Це відбувається за допомогою інтеграції творчих ініціатив, участі школяра у проектуванні, організації та рефлексії соціально значущої діяльності членів молодіжних формувань.

Література та джерела

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М.Андреева. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – 375 с.
2. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А.М.Бойко. – К.: ІЗМН, 1999. – С. 25.
3. Буякас Т. М., Зевина О. Г. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей – культурных символов – в индивидуальном сознании / Т.М.Буякас, О.Г.Зевина // Вопросы психологии. – 1997. – №5. – С.34-39
4. Волохов А.В. Вариативно-програмный подход к социализации личности ребёнка в деятельности детских организаций: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – Казань, 1992. – С.13
5. Леонтьев Л.Н. Деятельность. Сознание. Личность. / Л.Н.Леонтьев. – М.: Наука, 1975. – С.73
6. Мамардашвили М.К. Психологическая топология пути / М.К.Мамардашвили. – СПб., 1997 – С.72
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Русский язык, 1983. – С.419
8. Философский энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1983. – С.160
9. Юдин Э.Г. Деятельность и системность / Э.Г.Юдин // Систематические исследования. Ежегодник. – №3. – М.: Наука, 1976. – С.13

В статье осуществлен анализ деятельности молодёжных общественных объединений как важных факторов влияния на процесс саморазвития личности школьников. Раскрыты психолого-педагогические особенности процесса саморазвития личности современного школьника. Особое внимание уделено анализу форм и методов деятельности современных молодёжных общественных объединений, влиянию их деятельности на формирование мировоззрения, духовных ценностей, морально-волевых качеств школьников. Проанализированы социально-педагогические условия стимулирования процесса саморазвития школьников в деятельности молодёжных общественных объединений.

Ключевые слова: личность школьника, молодёжное общественное объединение, саморазвитие, факторы саморазвития, формы и методы деятельности молодёжных общественных объединений.

This article provides an analysis of child and youth public organizations as important factors influencing the process of pupils' self-identity. Psychological and pedagogical peculiarities of the self-identity development process of pupils have been revealed. Particular attention has been paid to the characteristics of forms and methods of modern child and youth organizations, the impact of their activities on the formation of ideology, moral values, moral and volitional qualities of schoolchildren. The social and pedagogical conditions of pupils' self-development process stimulation at the activity of modern child and youth public organizations have been analyzed. The greatest potential of youth associations is in modelling character of life activities of a pupil, where the personality socialization is much faster and acquires a new quality. This is to be done via the integration of creative initiatives, student participation in planning, organizing and socially significant reflection of members of youth groups.

Key words: pupil's personality, youth public organizations, self-development, self-development factors, forms and methods of modern child and youth organizations.